

Ayiqtovonnamolar qabilasi (Ranunculales)

Andijon davlat Pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yoʻnalishi 2-bosqich 203-guruh talabasi
Joʻraxonova Dildora Ismoiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayiqtovonnamolar qabilasining umumiy tasnifi, ekologiyasi, shuningdek, sistematikasi haqida maʼlumotlar keltirib oʻtilgan

Kalit soʻzlar: Ayiqtovonnamolar(Ranunculales) qabilasi, ayiqtovondoshlar va zirkdoshlar oilasi, sugʻuroʻt, ayiqtovondoshlar va uchmaoʻt turkumlari, yersovun va zirklar turkumlari.

Abstract: This article provides information on the general classification, ecology, and systematics of the tribe of bears.

Key words: Ranunculales tribe, Ranunculales family, Ranunculales family, Sugur, Ranunculaceae and Uchmaot genera, Yersovun and Zirka genera.

Аннотация: В статье представлены сведения об общей классификации, экологии и систематике племени медведей.

Ключевые слова: триба Ranunculales, семейство Ranunculales, семейство Ranunculales, Сугур, роды Ranunculaceae и Учмаот, роды Ерсовун и Зирка.

Ayiqtovonnamolar(Ranunculales) qabilasi turlari orasida oʻsimliklarning barcha hayotiy shakllari uchraydi, koʻpchiligi bir yillik oʻtlar, qisman lianalar, butalar va past boʻyli daraxtlar. Barglari yonbargchasiz, navbatlashib, baʼzan qarama-qarshi joylashgan, oddiy yoki qisman murakkab.Ginetsey apokarp. Mevalari — bargak, yongʻoqcha, rezavor yoki danakli. Morfologik tuzilishiga koʻra qabila 8 ta oilaga boʻlinadi. Ayiqtovonnamolar qabilasining markaziy, turlarga boy va muhim oilalaridan biri Ayiqtovondoshlardir.

Ayiqtovondoshlar oilasi (Ranunculaceae). Bu oilaning hozirgi vaqtda 66 turkum va 2000 dan ortiq turlari bor. Ular ikkala yarimshaming oʻrta hamda sovuq iqlimli mintaqalarida keng tarqalgan. Oʻzbekistonda ayiqtovondoshlarning 20 ta turkum va 100 dan koʻproq turi mavjud.Ayiqtovondoshlarga asosan bir yoki koʻp yillik oʻtlar, baʼzan buta va lianalar kiradi. llonchirmovuqdagina poya yogʻochlangan va u ikkilamchi belgi hisoblanadi. Barglari asosan navbatlashib, baʼzan qarama-qarshi joylashgan, oddiy, panjasimon yoki qisman patsimon kesilgan, rudimentlar yonbargchali (sanchiq oʻt). Gullari ikki jinsli, asosan

antinomorf, qisman zogomorf. Gulqo‘rg‘oni oddiy (tojbarsimon) yoki murakkab, gul qismlari ko‘proq spiral, halqa hosil qilib o‘rnashgan. Mevalari yarim yoyma meva, yong‘oqcha, ko‘sakcha, ba‘zan rezavor. Gullari va mevalarining tuzilishidagi hamda sitologik farqlariga binoan ayiqtovondoshlar oilasi 6 ta kichik oilaga bo‘linadi.

Isfarakdoshchalar (Delphinoideae) oilachasi gulining tuzilishiga ko‘ra oilaning ancha progressiv tuzilishli turlarini o‘z ichiga oladi. Ulardan akonit, isfarak turkumlarining turlari O‘zbekistonda keng tarqalgan. Sanchiqo‘tdoshlar oilachasi 11 turkumni o‘z ichiga oladi va xromosomalarining juda mayda va 7 ta bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Oilachaning xarakterli turkumlaridan biri Sanchiqo‘tdir (Thalictrum). Barcha vakillarining barglari uch karra yoki patsimon qirqilgan, shamol yordamida changlanuvchi anemofil ko‘p yillik o‘tlardir. Gulqo‘rg‘oni oddiy, kosachasimon, changchi va urug‘chilari ko‘p. Mevalari qanotchasiz yong‘oqsimon yoyma meva. Aksariyati tog‘, ba‘zan yaylov mintaqasida, soy bo‘ylarida va sernam yonbag‘irlarda o‘sadi. Turkumning umuman 75 dan ortiq turlari bor, ulardan O‘zbekistonda 5 turi tarqalgan.

Pufanakdoshlar (Anemonoidae) oilachasi 18 ta turkumni o‘z ichiga oladi. Barcha turlari ko‘p yillik o‘tlar, ba‘zan chirmashuvchi butalar (ilonchirmovuq), barglari oddiy, turli darajada qirqilgan, bo‘lakli. Gulqo‘rg‘oni oddiy (pufanak, ilonpechak) yoki murakkab 5 bargchali, changchi va urug‘chilari ko‘p, spiral shaklda joylashgan. Gulli poyasi bargsiz, barglari ildiz bo‘g‘zi atrofida va gulning ostida o‘rnashgan. Mevalari bir urug‘li yong‘oqcha. Ko‘pchilik turlari erta bahorda gullaydigan chiroyli efemeroidlar.

Pufanak (Anemone) turkumining gullari yirik, aktinomorf, bittadan yoki yarimsoyabon to‘pgulda o‘rnashgan. Gulqo‘rg‘oni oddiy, gultojsimon, 5-6 bargchali, turlari silindrsimon yoki tunganaksimon ildizpoyali, poyasi bargsiz. Tog‘ning qoya toshli va shag‘al-toshli yonbag‘irlarida pufanakka ancha o‘xshash qo‘ng‘iroqsimon pulsatilla uchraydi, u pufanaklardan qoplag‘ich bargining 3 ta va asosi bilan tutashganligi, yopirma barglari 2 marta murakkab patsimon qirqilganligi, gulining siyohrang-ko‘k bo‘lishi bilan farqlanadi.

Sug‘uro‘t (Adonis) turkumi afsonaviy grek yigiti Adonis nomi bilan atalgan, bir yoki ko‘p yillik o‘tlardan iborat. Barglari oddiy, ensiz patsimon bo‘lingan yoki panjasimon qirqilgan. Gullari aktinomorf, bittadan o‘rnashgan, kosachabarglari 5 tadan, gultojibarglari 5 ta, ko‘pincha sariq, changchi va urug‘chilari ko‘p. Mevasi

ko‘p, yong‘oqchali to‘pmeba. Turkumning umuman 20 ta, O‘zbekistonda 4 turi tarqalgan. Tillarang sug‘uro‘t bo‘yi 15—30 sm ildizpoyali o‘t, poyasi tik, pastki barglari uzun bandli, ustkilari bandsiz, uch karra patsimon kesilgan. Gullari tillarang sariq. Farg‘ona viloyatida tarqalgan, dorivor o‘simlik.

Ayiqtovon (*Ranunculus*) turkumiga bir yillik, ko‘p yillik, qirqilgan oddiy bargli o‘simliklar kiradi. Gullari ikki, ba‘zan bir jinsli, aktinomorf, gulqo‘rg‘on bargchalari 5 tadan, changchi va urug‘chisi ko‘p, spiral bo‘lib joylashgan, tugunchasi ustki. Mevasi bir urug‘li, to‘p yong‘oqcha. Yer yuzida 600 dan ko‘proq turlari bor. O‘zbekistonda 32 turi tarqalgan, ko‘pchiligining tarkibida anemonal moddasi bor, zaharli, quriganda zaharliligi keskin kamayadi. Ayiqtovonlarning suzuvchi ayiqtovon, sudraluvchi ayiqtovon, Vvedenskiy ayiqtovoni, soyachil ayiqtovon, yassi mevali ayiqtovon kabi bir necha turlari bor. Bochansev ayiqtovoni esa, O‘zbekistonda tarqalgan endem o‘simlikdir.

Uchmao‘t (*Ceratoccephalus*) turkumiga sertuk bir yillik efemer o‘simliklar kiradi. Poyasi bargsiz, yopirma barglari, ensiz uch tilimli. Gullari sariq, kosacha va gultojibarglari 5 tadan, boshchasimon to‘pgulida o‘rnashgan. Ruderal, zaharli begona o‘t. Turkumning 2 ta turi bor. To‘g‘ri mevali uchmao‘t, poyasi 1—7 sm, mevalari 2—4 mm, uch qirralli va uchi to‘g‘ri. O‘roqsimon uchmao‘t, poyasi 3—10 sm, mevasining uchi yassi, o‘tkir, egilgan. Ikkala tur ham cho‘l, adirlarda qumli, shag‘al toshli yonbag‘irlarda keng tarqalgan. Qo‘y va echkilar uchun zaharli.

Zirkdoshlar oilasi (*Berberidaceae*) Hozirgi vaqtda oilaning 14 ta turkumga mansub 650 dan ziyodroq turlari bo‘lib, ular 4 ta oilachaga birlashtiriladi. Vakillari o‘t, daraxtlardan iborat. Ular Yer sharining barcha mintaqalarida keng tarqalgan. Oila vakillarining eng muhim o‘ziga xos belgisi ginetseyining soxta monomerligi va 2(3) karpella (mevabarglari) dan tuzilganligidir. Gulqo‘rg‘on barglari 6 tadan, kosachasi tojsimon, rangli, changchilari asosan 6 ta, ba‘zan 4—18 ta, barchasi gulo‘rmda halqa hoida joylashgan. To‘pguli poya uchida yoki barg qo‘ltig‘ida joylashgan shingil. Mevasi — ko‘sak, rezavor. O‘zbekistonda 4 turkum vakillari mavjud, shundan 3 turkumi yovvoyi, 1 ta turkumi esa madaniy manzarali o‘simliklardir.

Yersovun (*Lentice*) turkumining 4 ta turi mavjud, barchasi tunganaksimon yo‘g‘onlashgan ildizpoyali efemeroidlar. Barglari 2 marta uchtadan yoki patsimon qirqilgan. To‘pguli shingilsimon yoki ro‘vaksimon. Tugunchasi 2—4 urug‘kurtakli, pufaksimon mevali. Ulardan Eversman yersovuni cho‘llarda, adir va tog‘larning

pastki qismida tarqalgan. Boyxalcha, albert yersovuni esa tog‘larning o‘rtanva pastki qismining shag‘al tosh-tuproqli yonbag‘rlarida o‘sadi. Bu turlarning ildizpoyalari kraxmalga boy, ammo zaharli.

Zirkalar (Berberis) turkumi zirkdoshlar oilasining markaziy turkumi hisoblanadi. To‘pgullari shingilsimon, urug‘chisi 1-3 urug‘kurtakli, rezavor mevali. O‘zbekistonda 5 ta turi o‘sadi, shulardan 3 turi yovvoyi holda tarqalgan, 2 turi madaniy-manzarali butalardi. Yovvoyi zirklardan ancha keng tarqalgani va xo‘jalik jihatdan qimmatlisi qoraqand zirk. U bo‘yi 4 metrcha keladigan, poyasi qo‘ng‘ir, sershox buta. Tikanlari oddiy yoki uch bo‘lakli, uzunligi 15 mm. Barglari cho‘ziq, uzunligi 6 sm cha, teskari tuxumsimon, cheti mayda tishchali, yuzasi silliq kulrang-yashil, osti ko‘kimtir. Mevasi qoramtir-siyohrang, ko‘kimtir g‘uborli, bir urug‘li, cho‘ziq ellipssimon (1 sm cha), nordon, rezavor. Tog‘ mintaqasining o‘rta va pastki qismidagi yonbag‘irlarda o‘sadi.

Xulosa: Ayiqtovonkabilar kichik ajdodi (Ranunculidac) hozirgi tizimga binoan 4 ta qabila: (Ayiqtovonnamolar — Ranunculales, Burmaqoranamolar — Glauciales, Sallagulnamolar — Paeoniales, Ko‘knornamolar — Papaverales), 13 ta oila, 200 ga yaqin turkum va 4000 ga yaqin turlarni birlashtiradi. Ayiqtovonnamolar qabilasi turlari orasida hamma hayotiy shakllar mavjud. Bu qabila 8 ta oilaga bo‘linadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O. Prator, L. Silamsulayeva, E. Sulaymon, X. Axunov, K. Ibodov, V. Mahmudov BOTANIKA (Morfologiya, Anatomiya, Sistemikasi, Geobotanika) "Ta'lim nashriyoti" Toshkent-2010.y.
2. Zokirov Q. Z, Jamolxonov X. A, Botanikadan ruscha-o‘zbekcha ensiklopedik lug‘at "O‘qituvchi" nashriyoti. Toshkent 1973 y.
3. Kursanov L. I, Komarniskiy K. I, Meyer V. F, Razdoriskiy A. A, Uranov. Botanika 1-tom "O‘qituvchi" nashriyoti. Toshkent 1972 y.
4. M.I. Ikromov, X. N. Normurodov, A. S. Yuldashev Botanika O‘simliklar morfologiyasi va anatomiyasi. 2002-yil.

